

FAZEKAS SÁNDOR

Az uzsorás, az illatszerész és a naplemente

Újabb részletek William Shakespeare Szonettjeinek készülő új fordításából

kívül-belül

FAZEKAS SÁNDOR (1975) Szeged

Immár harmadik éve gyarapszik a lefordított versek sora; alig több, mint harminc szöveg van még hátra a 154-ből. Habár a fordítás magányos tevékenységként is felfogható, ezt a munkát is csapatmunkaként képzelem el és hajtom végre: nem jöhetne létre az MMA és a Magyar Shakespeare Bizottság támogatása nélkül. Nádasdy Ádám új drámafordításai iránymutatóak voltak számomra; a Shakespeare Bizottság más tagjainak kommentárjai, javaslatai fontos segítséget adnak a folytatásához. Szabó Lőrinc fordítása hozta el a *Szonettek* kultuszának fellendülését idehaza, ugyanakkor fordításával *saját képére is formálta* a szövegeket. Ez nagyon sok értelemben így van. A kanonizált változatban a *Szonettek* a 20. század közepének magyar nyelvén szólnak meg. Ez a nyelvváltozat azonban ma már törvényszerűen elavult, ezzel a fajta amortizációval minden fordításnak szembe kell néznie. A másik, hogy a Nyugat fordítási elvei alapján a szabályos ritmusú, jambikus lüktetésű sorokat indokolatlanul lazán adják vissza; a követelmény csak annyi, hogy 40%-a jambus legyen (kicsit abszurd, de az elméleti viták során még ezt is megállapították), és a sor zárata szintén ugyanilyen versláb legyen. (Az angol egyébként a mi nyelvünktől eltérően nem a szótagok hosszának változtatásával, hanem a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozásával éri el ezt a lüktetést.) Szép hűtleneknek nevezhetőek a Nyugat első generációs fordítói, Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád, s ez igen találó elnevezés: az általuk készített szövegek költőileg nagyon szépek voltak, ám tartalmilag bátran elrugaszkodtak az eredetitől. Szabó ebben a tekintetben talán rapzodikusabbnak tűnik: gyakran meglehetősen hű, de időnként szívesen lemond a tartalmi pontosságról a szebb és jobb vers érdekében. Fontos változtatása például, hogy saját érzelmeit írta bele a költeményekbe, noha tudjuk, hogy a versek mintegy kétharmada (vagy annál is több) férfihoz íródott. Minden fordításnak el kell döntenie, mit kezd a ciklusnak ezzel a sajátosságával. Nézetem szerint a Címzett – vélhetőleg Henry Wriothesley, Southampton grófjának versbeli átírata – és a Beszélő közötti viszony egy nagyon erős érzelmi kötődéssel járó barátságként értelmezhető. Igen gyakran értelmezik homoszexuális viszonyként a kapcsolatot, pedig abból hiányzik a testiség, nem úgy, mint a Sötét Hölgyhöz fűződő, elementáris erejű, bűnös vonzódásként megjelenített kapcsolatból. Bűnös viszony ez, hiszen Shakespeare-nek volt felesége, Anne Hathaway; anyagi volt a Címzethez fűződő kapcsolat, mivel az – házasságtörés híján – nem veszélyeztette házasságát. A versciklus viszonyait éppen Szabó Lőrinc nyomdokain haladva eddig mindenki szerelemként értelmezte; s nem is vagyunk nagyon könnyű helyzetben, ha megpróbáljuk visszaadni ennek a rekonstruálható érzelemnek az árnyalatait, hiszen a romantika után a szerelem az az érzelem, amely kitölti egész valónkat, és igazán mély és erős. Ehhez képest a barátság leértékelődött, pedig a reneszánszban még az antik barátságésmény, az amicitia kultusza nyomán jelen volt a tökéletes barátság, az amicitia perfecta eszménye is. Montaigne, a Shakespeare által John Florio fordításában forgatott szerző *Esszéiben* ír erről az érzelméről (*A barátságról* címmel), amely állhatatosabb a világi szerencsének, illetve a testi vonzódásnak kitett érzelemnél, a szerelemnél. Shakespeare drámáiban láthatjuk, mennyire erős érzelmi kapcsolatok jelennek meg bennük azonos nemű személyek között, mégsem gondolunk okvetlenül homoerotikus vonzódásra, mondjuk, Rozalinda és Célia esetében, ha az *Ahogy tetszik-et* nézzük. Furcsán hangzik majd, amit most mondok, de a *love* kifejezést nézetem szerint nem szabad végig szerelemnek fordítani a ciklusban, hiszen jelenthet szeretetet, vonzalmat is. Az alább olvasható versek, ahogy e rövid közlemény címe is, azt mutatja meg, mennyire sokféle metaforikával lehet erről a nagyon mély és erős érzelméről beszélni.

A munkát az MMA hároméves alkotói ösztöndíja támogatja.

Az angol változatot Paul Edmondson és Stanley Wells legújabb kiadásának alapján adom, amely az *All The Sonnets Of Shakespeare (Shakespeare összes szonettje)* címet viseli; az ebben olvasható variánsok az oxfordi Shakespeare-kiadást követik, amelyet szintén a szerzőpáros egyik tagja, Stanley Wells rendezett sajtó alá; az ő munkájuknak is elkészíthetem a fordítását, ami rengeteg hásszonnal jár a saját változatom számára is.

Sohasem leszünk képesek arra, hogy minden sor esetében megnyugtatóan tisztázzuk, mit is érezhetett pontosan az írójuk; mindenesetre megadatot nekem, hogy a saját verziómat megpróbáljam létrehozni. Az alább közölt versek az első változatok, így vélhetőleg még csiszolódni, s a jegyzetek is tovább gyarapodni fognak.

IV

*Unthrifty loveliness, why dost thou spend
Upon thyself thy beauty's legacy?
Nature's bequest gives nothing, but doth lend,
And being frank, she lends to those are free.
Then, beauteous niggard, why dost thou abuse
The bounteous largess given thee to give?
Profitless usurer, why dost thou use
So great a sum of sums yet canst not live?
For having traffic with thyself alone,
Thou of thyself thy sweet self dost deceive. 10
Then how when nature calls thee to be gone:
What acceptable audit canst thou leave?
Thy unused beauty must be tombed with thee,
Which usèd, lives th' executor to be.*

4.

Pazar kegyes, vajon mi ösztönöz,
hogy önmagadra költsd a részedet?
Természet nem ad, csak kölcsönöz:
s csak annak ad, ki adni kész lehet.
Csodás fukar, miért fecsérled el
te mindened, mit kapsz, s így adni tudsz?
Haszontalan kufár, miért fogy el
e nagy vagyon, ha többre mégse jutsz?
Hiszen – mivel magaddal üzletelsz –,
önként csapod be édes önmagad.
Ha majd természet szól, időd betelt,
korrekt egyenleged hogyan marad?
A spórolt báj a sírba száll veled,
használd, s utódod óvja életed.

A vers az igen egységes hangvételű és képi világú első tömb darabja. Az utódnemzés-tematikát gazdagítja új árnyalatokkal, a pénzügyi metaforikát működtetve.

JEGYZET

1. *loveliness*: a *lovely* a mai szép, kedves jelentéstől eltérően szerető szívűt, szerelmes természetűt jelentett, legalábbis a *Shakespeare's Words* szerint (Crystal 268). Nézetem szerint itt is erről van szó. Itt próbáltam a megszólított kegyessége, belső jósága felé vinni a szöveget, főként azért, mert az első tizenhét versben még igyekszik házasságra rábeszélni az ifjút, így kapcsolatuk még formálisabb, az alkalmi költészet viszonyainak jobban megfelel.

4. *free*: itt a. m. *free to give*; ingyen adják tovább a Természet ajándékát, ellenszolgáltatás nélkül.
 12 *audit*: az egyenleg kifejezés igyekszik őrizni a közgazdaságtani-pénzügyi metaforikát, amely ebben a szóban is tettenérhető.

V

1 *Those hours, that with gentle work did frame*
 2 *The lovely gaze where every eye doth dwell,*
 3 *Will play the tyrants to the very same*
 4 *And that unfair which fairly doth excel;*
 5 *For never-resting time leads summer on*
 6 *To hideous winter, and confounds him there;*
 7 *Sap checked with frost, and lusty leaves quite gone,*
 8 *Beauty o'er-snowed and bareness every where:*
 9 *Then were not summer's distillation left,*
 10 *A liquid prisoner pent in walls of glass,*
 11 *Beauty's effect with beauty were bereft,*
 12 *Nor it, nor no remembrance what it was:*
 13 *But flowers distilled, though they with winter meet,*
 14 *Leese but their show; their substance still lives sweet.*

5.

1 Az órák megformálják gondosan
 2 a pillantást, mit minden szem keres,
 3 majd zsarnokának állva pontosan
 4 azt rontják el, mi oly tökéletes.
 5 Az illanó idő a nyár hevét
 6 a télbe vitte, tönkretéve azt;
 7 csak pár levél maradt, fonnyadva rég,
 8 a szépre hó hullt és a táj csupasz.
 9 Ha nyárból párlat sem maradna meg,
 10 üvegfalak közt cseppfolyós fogoly,
 11 a szép s hatása együtt tönkremegy:
 12 nem az, nem is hasonló: nincs sehol.
 13 Virágok párlatát nem éri tél:
 14 szépsége tűnt, esszenciája él!

JEGYZET

Az előző vers retorikai folytatása, részletező kifejtése. A szonett tárgya most is a Címzett belső értékeinek, esszenciájának megőrzése. Már itt, az első szonettekben gazdag metaforikája van az értékmegőrzésnek, amelynek egyik fontos forrása ezúttal Philip Sidney lehet. A kortárs költő *Arcadiája* kristályüvegbe zárt rózsaoilajhoz hasonlítja a házasságot (Arden 120). Itt egy meglehetősen gyakorlatias, a korabeli Angliában hétköznapiak számító művelet szerepel, amely a jó tulajdonságok és a lényeg megőrzésének metaforája lesz. Ez a képlet a ciklus folytatásában újabb nyelvi regiszterek mozgósításával jelentősen gazdagabbá és mélyebbé válik, e szöveg hatása talán éppen természetközelségében, tisztaságában rejlik.

1. *frame*: itt: formál, alakít. Az első négy sor figyelemre méltó a verssorozat értelmezése szempontjából: összekapcsolja a verssorozat pozitív és negatív allegorikus alakját: a Természetet és az Időt, a Jó és Rossz princípiumát mintegy egymásba való átmenetként ábrázolva. A Természet szül mindent – és az Idő (amely a Természet negatív aspektusaként is felfogható) emészt el mindent.

2. *gaze*: a ma ismert, 'tekintet' jelentésen túl azt a tárgyat is jelenti, amelyet csodálnak, illetve magát a cselekedetet is.

3. *play*: ez a szó egy talányt rejt. Hogy van az, hogy az Idő előbb a Természet módjára, gyengéden megalkotja a kedves tökéletességét, majd pedig szerepet vált, és zsarnok Időt alakítva viselkedik? Szerepet játszana az Idő...? Igen. A hely összekapcsolható az *Ahogy tetszik*-ből Jaques monológjával (*All the world is a stage...*). A monológot úgy szokás értelmezni, hogy ahogyan a Nagy Rendező (véltetőleg a *Nature*-t, a Természetet kell érteni alatta) osztja az egyes életkorok szerinti szerepeit az embernek, csecsemőtől aggyastyánig, úgy változik az egyes ember viselkedése, testi habitusa, szokásai. Nos, az Idő mint emberfeletti jelenség, úgy látszik, mégis a Természet uralma alá vetett erő: szerepet válthat, akárcsak maga az ember. „Semmi sem jó vagy rossz önmagában – a vélekedés teszi azzá” (*Hamlet*). Olybá tűnik, ez a szkeptikus alapelv az Időre is áll, az tehát nem korlátlan hatalmú *villain*ként szerepel a *Szonettekben*, hanem a teremtő és a pusztító oldala is megvan.

6.: A sorban foglalt kép forrása, mint említettük, Philip Sidney *Arcadiája* (Arden 120).

7. *checked*: az ige furcsa jelentésben szerepel. Az Arden szerint 'visszatart' jelentése van: a kiadás az OED II. 3. jelentésárnyalatát veszi figyelembe. A kifejezés arra utalhat, hogy ősszel a növényi nedvek elapadnak.

13. *flowers distilled*: a virágok illóolajának kinyerését értik alatta, amely már Shakespeare korában is ismert volt. A szonettbeli leírás, mint a korabeli technikai eljárások esetében mindig, most is tényszerű: ez valóban lepárlással történik.

14.: a sorban a *more show than substance* (körülbelül: fenn az ernyő, nincsen kas) közmondás elemei rejtőznek (Booth).

sweet: kellemes, illatos is lehet (OED). Az eddigi munkám során arra jutottam, hogy leggyakrabban szépet jelent, a rózsa ehető mivolta és édes íze miatt azonban kivételesen a szó betű szerinti – s egyben mai – jelentése mellett foglaltam állást, hiszen a magyarban meglévő kedves jelentése is illik a sorba. Shakespeare nagyon sokat használja, és nem éreztem annyira lényegesnek itt, így egy merész lépéssel kihagytam, az esszencia szó kedvéért.

Vö. 15, 53. szonett.

VI

- 1 *Then let not winter's ragged hand deface,*
- 2 *In thee thy summer, ere thou be distilled:*
- 3 *Make sweet some vial; treasure thou some place*
- 4 *With beauty's treasure ere it be self-killed.*
- 5 *That use is not forbidden usury,*
- 6 *Which happies those that pay the willing loan;*
- 7 *That's for thy self to breed another thee,*
- 8 *Or ten times happier, be it ten for one;*
- 9 *Ten times thy self were happier than thou art,*
- 10 *If ten of thine ten times refigured thee:*
- 11 *Then what could death do if thou shouldst depart,*
- 12 *Leaving thee living in posterity?*
- 13 *Be not self-willed, for thou art much too fair*
- 14 *To be death's conquest and make worms thine heir.*

6.

- 1 Ne hagyd tehát, hogy bántson kor tele,
- 2 így főzd ki most nyaradnak párlatát:
- 3 ampullát édesíts, rejtőzz bele:
- 4 szépséged itt megölné önmagát.
- 5 Használhatod, ki nem használod azt:
- 6 hisz boldog lesz, ki érte megfizet,
- 7 ez jár neked, ha szép utódot adsz,
- 8 sőt, légy Te tízszer boldog: nemzz tízet!
- 9 Tíz gyermekednek még több jót hozol,
- 10 ha tíz utódjuk újraalkotott:

11 a zord halál mit ér, ha távozol,
 12 de gyermekedben élhet alkatod?
 13 Ne légy konok! Ahhoz túl drága vagy,
 14 hogy férgeknek s halálnak add magad!

JEGYZET

Shakespeare a sorozatot az Idő pusztító munkája elleni stratégiák felvetésével kezdi, s nincs két darab, amely ugyanolyan képrendszert alkalmazna: bár természetesen igen szoros a kapcsolat az előző verssel, a hatodik szonett új metaforikákat vet föl. Először is felbukkan a tél mint a halál szimbóluma, az Idő egyik alteregója, megszépített természeti képbe bújtatva a minden előre leselkedő végzetet. Utána a pénz-vagyon metaforika következik, amely az érzelmi érvek mellett igyekszik racionálisan is indokolni az értékek megőrzését, s egyben természetesen utalhat a megőrzendő vagyponra, már ha egyetértünk azzal, hogy Southampton grófjának íródott a szöveg. Itt még a gyermeknemzés lesz a legfőbb – a szonetten belül az egyetlen – fegyver az Idő ellen.

A vers végig tükrözi a kor általános véleményét, hogy a női méh a férfi életerejét adja csupán tovább, nem ad hozzá különösebb saját értéket, csak megőrzi annak tulajdonságait. Ez okozza, hogy a kiválasztott hölgyről szó sem esik, csak igen tárgyiasított formában, mint a Címzett esszenciáját megőrző üvegcséről.

VII.

*Lo, in the orient when the gracious light
 Lifts up his burning head, each under eye
 Doth homage to his new-appearing sight,
 Serving with looks his sacred majesty,
 And having climbed the steep-up heavenly hill, 5
 Resembling strong youth in his middle age,
 Yet mortal looks adore his beauty still,
 Attending on his golden pilgrimage.
 But when from highmost pitch, with weary car,
 Like feeble age he reeleth from the day, 10
 The eyes, 'fore duteous, now converted are
 From his low tract, and look another way.
 So thou, thyself outgoing in thy noon,
 Unlooked on diest unless thou get a son.*

7.

Nézz napkeletre most: a fény kegyes,
 égő fejét emelte, s látja lent
 a szem, s csodálja újra, mit keres:
 tekintetektől tisztelt égi szent.
 Aztán, ha majd az útja csúcsra ért,
 erős fiú, ki férfikort akart,
 ki él, csodálva nézi szép mezét,
 amíg arany zarándokútja tart.
 Ha csúcsáról az elnyűtt tűzsekér,
 mint gyenge vén, sötétbe nyugszik el,
 a hozzá hú szem új utakra tér,
 és napnyugatról másfelé figyel.
 Te épp zenitjén zárod így utad:
 letűnsz magad, ha nem nemzel fiat.

JEGYZET

A vers a sorozat elején található darabokhoz hasonlóan a Címzettet a Naphoz hasonlítja. Habár ez a motívum is petrarkista, itt is tetten érhetjük, mennyire frissé és eredetivé tudja tenni a mondandóját a szerző. Bevált receptje szerint igen részletgazdagon és valóságghűen festi meg a felhasznált képet, korának csillagászati eredményeivel összhangban. Nyelvezete gazdag és festői látványt ad vissza: nem véletlenül használta annyit drámáiban a szókulisszákat – és emellett pedig Ovidiust is megidézi, a *Metamorphoses* Phaeton-epizódját is beleépíti a versbe, figyelmeztetve a Címzettet: ahogyan a Nap pályája, úgy az ő szépsége és dicsősége is véget ér egyszer.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- The Arden Shakespeare. Third Series. Shakespeare's Sonnets.* Revised edition. Ed. by Katherine Duncan-Jones. Methuen Drama, London, 2010. ISBN 978 1 408 01797 5
- Stephen Booth: *Shakespeare's Sonnets.* Edited with analytic commentary by Stephen Booth. Yale University Press, New Haven and London, 2000 (first edition: 1978).
- Colin Burrow: *Shakespeare's Sonnets.* Oxford University Press, 2002.
- David Crystal: *Transcriptions of Shakespeare's Sonnets,* 2007. www.davidcrystal.com
- Paul Edmondson – Stanley Wells: *All the Sonnets of Shakespeare.* Cambridge University Press, Cambridge–New York, 2020.
- A Companion to Shakespeare's Sonnets.* Ed. by Michael Schoenfeldt, Blackwell Publishing, Malden-Oxford-Victoria, 2007.
- Oxford English Dictionary,* www.oed.com
- Shakespeare's Sonnets.* Ed. by Tom Ledger, Qxquarry www.shakespeares-sonnets.com
- Shakespeare's Words, A Glossary and Language Companion.* Edited by David Crystal and Ben Crystal, with Preface by Stanley Wells, Penguin Books, London, New York, 2002.
- Helen Vendler: *The Art of Shakespeare's Sonnets.* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, USA – London, England, 1997.
- Almási Zsolt: *Shakespeare-daráló*

SIMON ENDRE, Fekete Nap, 1965, linómetszet, papír, 17,7 x 12,7 cm

